

Іван ШИШКІН

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО УРЯДУ ТА ПІДПІЛЛЯ (1939-1945): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено дослідження історіографії українсько-польських стосунків в роки Другої світової війни. Зокрема зосереджено увагу на висвітленні українськими та польськими істориками таких проблем як: політика польського еміграційного уряду та його структур в українському питанні, діяльність уряду і підпілля (Делегатури та Армії Крайової), спрямовану на залучення українського національно-визвольного руху до боротьби проти Німеччини і СРСР, вплив польських політичних партій на діяльність еміграційного уряду і його структур в українському питанні, а також спроби польсько-українського порозуміння. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури автор здійснив спробу охарактеризувати спільність та відмінність у поглядах українських та польських науковців на українську проблему.

Ключові слова: українсько-польські стосунки, українське питання, польський еміграційний уряд, Делегатура, Армія Крайова, Східна комісія, Східне бюро, "східні креси".

В статье осуществлено исследование историографии украинско-польских отношений в годы Второй мировой войны. В частности сосредоточено внимание на освещении украинскими и польскими историками таких проблем как: политика польского эмиграционного правительства и его структур в украинском вопросе, деятельность правительства и подполья (Делегатуры и Армии Краевой), направленную на привлечение украинского национально-освободительного движения к борьбе против Германии и СССР, влияние польских политических партий на деятельность эмиграционного правительства и его структур в

українському питанні, а також спроба польсько-українського примирення. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури автор здійснив спробу охарактеризувати спільність та відмінності у поглядах українських та польських учених на українську проблему.

Ключевые слова: українсько-польські відносини, український питання, польське еміграційне правління, Делегатура, Армія Краєва, Східна комісія, Східне бюро, “східні землі”.

The article was accomplished the research of historiography of Polish-Ukrainian relations in the years of World War II. Particularly, Ukrainian and Polish historians pay attention on lighting such problems as politics of Polish emigrational government and its structures in Ukrainian question, work of the government and underground work (“Delehatura” and Armia Krayova), directed to attracting Ukrainian national-liberation movement for fighting against Germany and USSR, influence of Polish political parties on work of emigrational government and its structures in Ukrainian question, also attempts of Polish-Ukrainian reconciliation. The author made an attempt to characterize commonality and distinction in the views of Ukrainian and Polish scientists of Ukrainian problem on the basis of domestic and foreign scientific literature.

Key words: Polish-Ukrainian relations, Ukrainian question, Polish emigrational government, “Delehatura”, Armia Krayova, Eastern Comission, Eastern bureau, “eastern lands”.

Проблемі польсько-українських стосунків і українському питанню в політиці польського еміграційного уряду та підпілля, як одному з найактуальніших питань, присвячено цілу низку праць як вітчизняної, так і польської історіографії. Слід зазначити, що дана проблематика не досліджувалася радянською та польською історіографією до 1989 р., адже така постановка питання була під заборону офіційної цензури, а тому праць, які б мали на меті дослідження української проблеми написаних до отримання незалежності Україною немає. У дослідженнях радянських та польських істориків (60-80-х рр.), присвячених міжнародним відносинам періоду Другої світової війни, головна увага зосереджена на польському питанні [13; 14; 33; 34]. Навіть у роботах на тему польсько-українських взаємин (УРСР – ПНР) і ролі та місця України в системі міжнародних відносин

періоду війни та перших повоєнних років українське питання залишалося поза увагою дослідників [15; 16; 17].

Разом з тим, дана проблематика є надзвичайно актуальною, про що свідчить низка досліджень здійснених, вже в пострадянські часи польськими і українськими істориками. Підкреслимо, що все ж залишається ряд не досліджених взагалі, або ж дискусійних моментів. Це зумовлено тим, що представники польської та української історичної науки часто стоять на кардинально протилежних позиціях у своїх поглядах на окремі аспекти проблеми. Причиною таких різних поглядів на думку Л. Зашкільняка є прагнення обох сторін стояти перш за все на базі власної національно-державної рації, забуваючи при цьому, що головним завданням історика є неупереджене ставлення до висвітлюваних ним подій і дотримання принципу історизму [5, 163].

Після отримання Україною незалежності постало питання розвитку та збереження добросусідських стосунків з нашими найближчими сусідами, одним з яких є Республіка Польща. Спроби українських і польських науковців, спільно дослідити причини, обставини та наслідки польсько-українського протистояння в роки Другої світової війни спричинили певне зближення позицій обох сторін, хоч і залишили велику кількість розбіжностей. В рамках дослідження польсько-українських стосунків у період 1939-1945 рр. було започатковано міжнародний семінар провідних істориків України та Польщі. Всього в циклі наукового семінару відбулося одинадцять таких конференцій, які фактично започаткували спільну тривалу і клопітку роботу науковців над широкою проблематикою польсько-українських стосунків.

Наслідком проведення наукового семінару стало прийняття узгоджень та розбіжностей між польськими та українськими істориками, які відображено в підсумковому томі, що вийшов під назвою "Україна-Польща: важка відповідь" [41]. Стосовно українського питання в політиці польського уряду та польського підпілля було узгоджено і прийнято відповідні тези. Зокрема, у них зазначено, що польський уряд стояв на позиціях неподільності польських територій, а українське питання вважав внутрішньою проблемою Польщі. Підкреслюється також, що обидві сторони стояли на різних позиціях, які могло зблизити взаємне порозуміння. Спроби такого порозуміння справді мали місце протягом 1942-1944 рр., проте не привели до позитивного вирішення проблеми. Причинами, які на це вплинули на-

зиваються: різниця у позиціях обох сторін (польська сторона недооцінювала українських прагнень до незалежності, позиція ж української сторони не співпадала з “польською рацією стану”), відсутність готовності до компромісу, а також політика великих держав (США, Англії та СРСР), яка спричинила до того, що як поляки, так і українці були усунені від впливу на рішення про майбутню державну приналежність цих територій і комплексне вирішення українського питання [41, 30]. На нашу думку прийняті тези потребують певного допрацювання і уточнення, що в свою чергу вимагає подальшої роботи над дослідженням українського питання. Зокрема, у них не знайшли свого відображення наступні аспекти: яку роль у процесі налагодження польсько-українських стосунків відіграли окремі політичні сили у складі польського руху опору, як вони вплинули на прийняття тих чи інших рішень польським еміграційним урядом, чи різнилася позиція “лондонців” і представників Делегатури уряду та Армії Крайової стосовно політики в українському питанні, як на прийняття рішень вплинула діяльність окремих інституцій у складі польського руху опору, наприклад Східної комісії, Східного бюро, Бюро інформації та пропаганди, Комітету східних земель тощо.

Слід зазначити, що українська історіографія представлена меншою кількістю праць ніж польська. Вагомий внесок у дослідження даної проблеми зробив київський історик І. Ілюшин. Зокрема він є автором кількох монографій [6; 9] та низки статей [7; 10; 26] присвячених українсько-польським стосункам в роки Другої світової війни. У ґрунтовній праці “ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів)” [6] він проаналізував причини українсько-польського конфлікту на західноукраїнських землях в роки війни. Монографія базується на широкій джерельній базі, зокрема в її основу в основному покладено документальні джерела з архівів Польської Республіки. В центрі уваги автора – протистояння бойовиків Організації Українських Націоналістів (ОУН) і воїнів Української Повстанської Армії (УПА) з військовими формуваннями Армії Крайової (АК). У книзі здійснено порівняльний аналіз інформації у джерелах та наукових дослідженнях українського і польського походження. На нашу думку особливої уваги заслуговують розділи присвячені політиці польського уряду та підпілля в українському питанні

[6, 13-51, 136-179], у яких автор висвітлює діяльність окремих інституцій у складі польського руху опору (Делегатури уряду, Армії Крайової, Бюро інформації і пропаганди, Східної комісії, Східного бюро), направлену на розв'язання українського питання, показує причини та наслідки цієї політики, різницю в позиціях тих чи інших польських діячів, в залежності від їхньої політичної приналежності, стосовно українського питання і їх вплив на діяльність підрозділів, які вони очолювали [6, 136-140, 143-145].

Ще одна книга І. Іллюшина "Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни" [9] хоча і не присвячена безпосередньо українській проблемі в політиці польського уряду та підпілля, проте є важливою для розуміння діяльності перш за все польського військового підпілля в особі АК, а також його цивільної гілки, зокрема, Волинської Делегатури уряду. Автор торкається проблеми загострення українсько-польських стосунків на Волині. Простежуючи ті події, що відбувалися в регіоні І. Іллюшин робить висновок про те, що діяльність польського підпілля на теренах Західної України, в залежності від існуючих реалій, могла носити антинімецький або ж антирадянський характер, але завжди залишалась антиукраїнською [9, 257]. На основі кропіткого аналізу джерел він доводить, що вихід з підпілля АК та створення 27 Волинської Дивізії, передбачало не лише боротьбу проти німців і демонстрацію "стану польської присутності", але й переслідувало іншу мету – випередження українців у справі організації влади під час залишення території Волині німецькими військами [9, 257].

Проблемі діяльності польського підпілля на територіях Західної України також присвячена стаття І. Іллюшина "Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни" [7, 152-170; 8, 154-172]. Слушною є його думка про те, що між двома гілками польського підпілля (військовою і цивільною) впродовж війни існували певні, іноді принципові розбіжності у вирішенні багатьох проблем, зокрема і українського питання [7, 165]. Автор також звернув свою увагу на історію виникнення, становлення та розвитку польського руху опору, його організаційну структуру, діяльність польських боївків, партизанських загонів та баз самооборони. Особливо важливим є висвітлення цієї діяльності у період загострення польсько-українських стосунків [7, 159-163; 8, 160-166].

Слід також відзначити статтю І. Ільюшина “Польсько-українські стосунки в період II світової війни та перші повоєнні роки в українській історіографії після 1989 року”. У ній він проаналізував внесок вітчизняних вчених у вивчення проблеми польсько-українських взаємин в період 1939-1946 рр. Слушною є думка автора про те, що польські історики не публікують архівних документів, які можуть бути використані українськими науковцями як аргументи у науковій дискусії. Зокрема, у статті звертається увага на те, що польськими дослідниками опубліковано більшість звітів, які зберігаються у фондах бібліотеки Варшавського університету (БУВ) і містять інформацію про діяльність 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової, окрім документів в яких є інформація про екстермінацію українського населення, в тому числі жінок та дітей, польськими відділами [26, 183].

Українській проблемі у політиці польського уряду та підпілля присвячені дослідження львівського історика Л. Зашкільняка. Він є автором низки статей у яких висвітлює окремі аспекти в діяльності польського руху опору стосовно українського питання [4; 5; 49; 50]. Позитивним моментом є те, що автор характеризує історіографію даної проблеми, а також публікації джерел [4, 406-407; 5, 161-163]. Аналізуючи українську проблему в політиці польського уряду Л. Зашкільняк висвітлює також ставлення до неї окремих політичних партій і їхній вплив на позицію “лондонців” щодо її вирішення. Розглядаючи позиції польських і українських істориків, автор підкреслює, що причиною досить серйозних розбіжностей у поглядах на причини, перебіг та наслідки польсько-українського протистояння є тиск на науковців з боку громадської думки обох країн [4, 406]. На його думку цей тиск “змушує польських істориків розглядати вказані події винятково з позицій “польської рації стану” [4, 406]. Українські історики, за переконанням автора, теж здебільшого керуються власною “рацією стану” і нехтують загальнополітичною ситуацією в регіоні під час війни. Л.Зашкільняк виокремив також основні прорахунки польського уряду у політиці щодо українців. Остання будувалася на базі тих принципів, які було закладено ще у міжвоєнний період. Слушною, на наш погляд, є також його заувага про те, що польська сторона розглядала українську проблему як проблему територіальну, а не національну [4, 420]. Заслуговує також на увагу ще одне

дослідження Л. Зашкільняка, що безпосередньо не стосується українського питання в політиці польського уряду та підпілля, проте все ж піднімає окремі його аспекти. Мається на увазі стаття розміщена на сторінках журналу "Східний Огляд" під назвою "Український національний рух і справа Польщі в роки Другої світової війни" [49, 63-94]

Слід також відзначити праці київського історика А. Русначенка, які хоч і не стосуються безпосередньо українського питання, проте розглядають окремі його аспекти. Зокрема це монографія вченого "Розумом і серцем", в якій він дослідив український національно-визвольний рух в період 40-80-х років ХХ ст., висвітлив вплив радянського та німецького чинника на загострення польсько-українських стосунків. Тут охарактеризовано "Звернення до українського народу" польської Крайової політичної репрезентації та наслідки до яких призвела поява даного документу [21, 59].

В одному з розділів книги А. Русначенка "Народ збурений" [18] висвітлюється польсько-українське протистояння на Волині і в Галичині в 1943-1944 роках [18, 139-166]. Автор описав також спроби польсько-українського порозуміння, проте дослідив переговори між польським та українським підпіллям лише з 1945 року, хоча спроби порозуміння мали місце протягом усього періоду війни [18, 192-196].

Проблемі польсько-українського протистояння на Західній Україні присвячена стаття "Польсько-українське протистояння в роки Другої світової війни" [19, 89-112; 20, 94-104]. У ній А. Русначенко хоча і не торкається безпосередньо українського питання в політиці польського уряду, проте розглядає його окремі аспекти, що вплинули на загострення стосунків. Автор зазначає, що в період конфлікту АК підтримувала радянських партизанів, не дивлячись на те, що керівництво польського підпілля заборонило співпрацю з ними.

Доповнює доробок української історіографії праця тернопільських дослідників О. Гайдая, Б. Хаварівського та В. Ханаса "Хто пожав Бурю" [3], де автори аналізують діяльність польського підпілля на Тернопільщині. Цікава інформація міститься у розділі, присвяченому планам повстання розробленим польським підпіллям, та операції "Буря", які показують позицію АК стосовно теренів Західної України [3, 49-67]. Тут опубліковано плани, звіти, додатки до операційних наказів та рапорти польського під-

підля [3, 109-154], що суттєво піднімає її науковий рівень.

У книзі “Предтеча”, що була логічним продовженням вищезгадуваної праці, хоча хронологічно обмежується 1939-1941 роками, дані автори на основі залучення матеріалів із колишніх спецсховищ (фонди СБУ та Державного обласного архіву Тернопільської області) намагаються відтворити цілісну картину діяльності польського підпілля в краї. Тут основна увага приділяється репресіям радянської влади проти польського підпілля, а також організації та розбудові підпільної структури АК на Тернопільщині і планам поляків щодо боротьби за ці території [2].

Заслуговує на увагу доробок українського історика з діаспори В. Вериги, який у монографії “Дорогами Другої світової війни” аналізує розвиток та діяльність українського національно-визвольного руху [1]. Інтерес становлять вміщені тут як додаток документи польського підпілля серед яких звернення Крайової Політичної Репрезентації “До українського народу”, листівки, видані польським підпіллям в період загострення польсько-українських стосунків, що дають змогу частково зрозуміти реакцію польської сторони на міжнаціональний конфлікт [1, 273-303].

У монографії І. Козловського “Встановлення українсько-польського кордону 1941-1945 рр.” [12] подано комплексний аналіз головних етапів та особливостей процесу встановлення радянсько-польського кордону. Показано місце українського питання в політиці СРСР та досліджуються основні етапи переговорів про кордони між польським еміграційним урядом та Радянським Союзом. Дана праця безпосередньо не стосується досліджуваної нами проблеми, проте дає можливість зрозуміти позицію польського еміграційного уряду щодо східних кордонів Польщі.

Польська історіографія представлена більшою кількістю праць присвячених розглядуваній темі. Однією з перших була стаття Р. Тожецького “Польсько-українські контакти на тлі української проблеми в політиці польського еміграційного уряду та підпілля 1939-1944”, в якій висвітлено переговори між обома сторонами, проаналізовано їхні позиції щодо статусу “східних кресів” показано вплив представників різних політичних партій на позицію польського уряду та їхнє ставлення до українського питання [46].

У монографії “Поляки та українці” [47] Р. Тожецький проаналізував ситуацію, що склалась на західноукраїнських теренах

напередодні і на початку Другої світової війни висвітлив основні напрямки щодо ставлення до проблеми української державності польської політичної думки як в еміграції, так і на теренах Західної України. Автор звернув увагу також і на спроби польсько-українського порозуміння. Водночас, тут відсутній аналіз планів польського підпілля щодо українського мирного населення, недостатню увагу приділено проектам Східного бюро, Східної комісії, не висвітлено плани польського підпілля стосовно підготовки до військового повстання на теренах Західної України з метою приєднання цих територій до Польщі.

Серед досліджень присвячених українській проблемі, помітне місце займають праці польського історика Ч. Партача. Зокрема, у статті "Українська проблема в політиці польського уряду в еміграції і польського підпілля в 1939-1945 рр." він охарактеризував основні напрямки в діяльності польського уряду на еміграції, які стосувалися української проблеми. Зауважимо, що дослідження написане на широкій джерельній базі, з використанням фондів як польських, так і лондонських архівів, проте не позбавлене певних недоліків. Автор не торкається планів польського підпілля щодо українського питання, хоча в темі статті такий аспект зазначений. У роботі відсутній аналіз проектів, розроблених представниками Східного бюро (СБ), Східної комісії (СК) та Бюро інформації і пропаганди (БІП) при Делегатурі уряду, присвячених даній проблемі. Дана праця фактично завершується 1943 роком, а саме виходом у світ "Відозви до українського народу Крайової політичної репрезентації" від 30-го липня 1943 р.

Контакти між українською і польською стороною продовжувалися і надалі, мали місце і спроби порозуміння на рівні краю, проте даний аспект в дослідженні не висвітлений. Ч. Партач залишив поза увагою діяльність таких польських інституцій як Рада з питань національностей, Рада національної єдності, Комітет східних земель, що відіграли важливу роль у розвитку польсько-українських стосунків на кінцевому етапі Другої світової війни. В колах представників даних інституцій у складі польського підпілля було розроблено низку проектів, що стосувалися можливих шляхів вирішення української проблеми. Не розкрито також і питання про вплив польсько-українського військового протистояння 1943-1944 рр. на погляди представників польського руху опору стосовно українського питання та можливих шляхів його вирішення.

Монографія Ч. Партача “Українське питання в політиці польського уряду в еміграції та його експозитур в краї” [37] базується на широкій джерельній базі. Тут використні не тільки польські архіви, але й документи архівів у Великобританії. В праці розглядаються деякі аспекти у політиці польського уряду та підпілля щодо української проблеми, аналізується участь українців у польських збройних силах, створених в Англії та СРСР. Крім того автор приділяє увагу польсько-українському протистоянню на Волині і ролі двох сторін у загостренні стосунків. Водночас він безпідставно вважає, що українська історіографія “фальшиво представляє український націоналістичний рух, як рух національний” [37, 6]. На думку Ч. Партача у міжвоєнний період українці, які лояльно ставилися до польського уряду були забезпечені усіма громадянськими правами, а в’язниці були створені спеціально для “незалежників” (*niepodległościowców*) і “німецьких диверсантів – терористів з ОУН” [37, 6].

Автор стверджує також, що розвиток української освіти та культури на Холмщині в період 1942-1943 років – це не що інше, як прагнення українських націоналістів українізувати польське населення в регіоні [37, 95]. Він звинувачує українців у співпраці з німцями, метою якої, на його думку, була етнічна чистка по відношенню до поляків у регіоні [37, 96].

Слід також згадати спільну працю Ч. Партача і К. Лади [36], у якій досліджується політика польського уряду та підпілля стосовно українського питання в період війни. Дослідники також здійснили спробу проаналізувати розвиток українського націоналістичного руху. Автори праці поклали усю провину в загостренні польсько-українського конфлікту на ідеологію українського інтегрального націоналізму та діяльність ОУН. Вони зовсім не акцентували уваги на прорахунках польського підпілля та уряду, а також на впливі на ворожнечу між українцями та поляками політики останнього ще у міжвоєнний період. Вони стверджують нібито протягом віків незаперечні факти свідчили про приналежність теренів Волині та “Східної Малопольщі” (Галичини – І.Ш.) до польської держави [36, 335-336], тим самим фактично повторюючи антиукраїнські висловлювання окремих польських політиків воєнного періоду. Ч. Партач і К. Лада нехтуючи аргументами силкуються переконати читача в тому, що український націоналізм – це одна з найвищих форм фашизму [36, 335].

Польська історіографія проблеми представлена також працями В. Філяра. У його монографії "Буря на Волині" [27] охарактеризовано ситуацію, що склалась на Волині в 1939-1944 роках, проаналізовано діяльність 27 Волинської Дивізії, яка була пов'язана з планами польського підпілля щодо західно-українських земель. У книзі "Волинь (1939-1944). Екстермінація чи польсько-українська боротьба" цей же автор дослідив події на Волині в період загострення польсько-українських стосунків, а також формування, розвиток та діяльність конспіративної мережі польського підпілля. Цікавим є розділ про спроби польсько-українського порозуміння у якому він висвітлив основні моменти двосторонніх переговорів, що мали місце в роки війни. [28, 331-346].

Серед праць загального характеру, які безпосередньо не стосуються даної теми, але суттєво доповнюють її розуміння, варто виділити монографію К. Пжибиша "Польська політична думка (1939-1945)" [42]. У ній автор дослідив розвиток та діяльність польських політичних партій в період Другої світової війни, ставлення різних політичних угруповань до проблеми меншин, а також їхні погляди на територію та кордони повоєнної польської держави.

Польські історики здійснили низку досліджень структури, формування, розвитку та діяльності Делегатури уряду та окремих її підрозділів. Серед авторів, праці яких стосуються даної проблеми варто згадати дослідження В. Грабовського [30, 32], Г. Гурського [29], Г. Мазура [35]. Діяльність польського уряду розглядалася у працях В. Бонуська [22, 23], М. Пестковської [38], Е. Дурачиньського [24; 25], В. Побуг-Маліновського [39; 40].

Окремі аспекти польсько-українських стосунків висвітлено у працях західних дослідників Т. Снайдера, Д. Тоттла, Ф. Тера [44, 48, 45].

Т. Снайдер у своїй монографії досить ґрунтовно показав становище українців у міжвоєнній Польщі. На його думку, головним джерелом поширення антагонізму між поляками і українцями стала не тогочасна політична ситуація, а український інтегральний націоналізм, який, мовляв, відокремив українців від поляків і спровокував останніх до радикальних дій. Водночас, автор чомусь не врахував, що не ідеологія спровокувала протистояння, а навпаки, тодішня ситуація не могла не провокувати націоналістичних настроїв, що поширювалися серед україн-

ського населення. Водночас Т. Снайдер докладно і виважено відтворює перебіг трагічних подій на Волині 1943-1944 рр, називаючи їх “українсько-польською громадянською війною”. Д. Тоттл, описуючи “етнічні чистки ОУН-УПА” періоду війни, усю провину покладає на українців, які нібито здійснювали геноцид стосовно поляків та євреїв. Ф. Тер зосередив свою увагу на розгляді польсько-українського конфлікту в 1939-1947 рр. Він вважає, що головною причиною загострення двосторонніх стосунків була політика СРСР та Німеччини на теренах Західної України, спрямована на розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Велика за обсягом двохтомна книга Владислава і Еви Семашків “Народовбивство польського населення Волині здійснене українськими націоналістами у 1939-1945 рр.” [43] присвячена польсько-українському конфлікту на теренах Волині. Під Волинню автори розуміють Волинське воєводство міжвоєнного періоду, не поширюючи своє зацікавлення, на території, що належали до СРСР або входили до Поліського воєводства.

У праці Р. Шавловського йдеться не про “народовбивство скоєне українськими націоналістами”, як це зазначено у назві книги, а про “українські злочини” нібито скоєні “широкими масами тамтешніх українців”. [43, 13]. Слушною є думка Я. Ісаєвича про те, що для авторів ці поняття практично рівнозначні, бо як впливає з багатьох місць книги “націоналістом” для них є кожен прибічник незалежності української держави на всіх тих землях де українці становлять більшість населення. [11, 175].

Р. Шавловський стверджує, що “українське народовбивство” на відміну від німецького і радянського має низку фатальних відмінностей (обтяжуючих обставин). По-перше, він прирівнює “українські злочини” стосовно поляків до геноциду євреїв німцями і звинувачує українців у злочинах не лише проти поляків, але й проти євреїв. По-друге, говорить, що зі сторони українців “не було жодних закликів залишити терени”, навпаки “вони називали втечу поляків зрадою і переконували їх залишитися для того щоб потім їх усіх вирізати.” [43, 12]. По-третє, з одного боку він заявляє, що це було “українське народовбивство, а не здійснене лише УПА, бандерівцями чи українськими націоналістами, а саме українцями загалом”, з іншого – доводить, що ніхто не стверджує ніби в “народовбивстві” приймала участь переважна більшість українців. Більше того, “існує до-

сить велика кількість прикладів допомоги полякам зі сторони українців" [43, 13].

На його думку, злочини німців і СРСР були злочинами окупантів, а "українське народовбивство" здійснювали громадяни Польської держави української національності, при цьому Р. Шавловський замовчує той факт, що українське населення не вважало поляків співвітчизниками, а розглядало польську владу як окупаційну. Він також стверджує, що німці і навіть росіяни вибачилися за скоєні злочини, а у їхній літературі як в німецькій, так і, останніх десяти років, у російській відкрито говориться про геноцид стосовно поляків. Українці ж на його думку поводять себе зовсім інакше: "вони демонструють мовчання, велике крутіство або відверто грубу брехню". [43, 14]

Українцям безпідставно закидається, що вони "всюди, в повному розумінні цього слова, разом з німцями або самостійно приймали участь у геноциді стосовно близько двохсот тисяч євреїв" [43, 14]. Критикуючи українську історіографію, Р. Шавловський стверджує, що вона ставить на одні шальки терезів "народовбивство на Волині і в Галичині", а на інші операцію "Вісла", що на його думку є недопустимим, бо остання "була продиктована найвищою державною необхідністю для того щоб позбавити УПА соціальної та матеріальної підтримки зі сторони українського населення" [43, 15]. Він виступає також з критикою спільних польсько-українських зустрічей "Україна-Польща: важкі питання". Нехтуючи аргументами як польських, так і українських істориків – учасників семінару, він стверджує, що останні говорять про "спільну польсько-українську різанину", а це на його думку не відповідає істині, бо з таким самим успіхом "можна називати голокост німецько-єврейською війною". [43, 15] В цілому у передмові до книги притаманні суперечності в аргументації та підкреслена агресивність формулювань. Тут категорично підкреслюється, що знущання з невинних людей на Волині у 1943-1944 рр. – це дії "в дусі Хмельниччини та гайдамацького повстання" [43, 12]. Цій тезі суперечить інше твердження, що його читаємо в передмові: "у світлі сотень свідчень, використаних у праці Семашків, між польським і українським населенням Волині були добрі, часто просто дружні стосунки... Ці добрі стосунки цілковито зруйнувала лише широкомасштабна акція передусім галицьких агітаторів ОУН – УПА, що пропагували крайній, відверто

народовбивчий український шовінізм”[ф43, 17, 1033, 1098] (Докладніше про це див. рецензію Я. Ісаєвича на книгу В. і Е. Семашків [11]). Не будемо наводити дальших прикладів, проте зауважимо: засадничим моментом є те, що присвячуючи дослідження українсько-польським стосункам і збираючи матеріали про нищення польських сіл та вбивства поляків, автори оминували увагою справу так само масових убивств українців польською поліцією, боївками польського підпілля та польським цивільним населенням.

Описуючи польські “відплатні акції” вони значно занижують кількість жертв серед українців, ігноруючи той факт, що під час цих акцій відбувалася різанина невинних людей. Хоча у спогадах українців знаходимо численні описи знущань польських боївок над цивільним населенням, відтинання носів та вух і навіть розпинання людей, викидання дітей до криниць. В цілому, найхарактерніша риса опублікованих в книжці В. і Е. Семашків спогадів – обминання українських страждань. [11, 389]. Автори розмістили документи без будь-якого критичного аналізу, а там де описуються події на Волині вони просто переказують архівні звіти та рапорти. Допущено перекручення в перекладі окремих джерел з української на польську мову. Зокрема, як останній “документ” вказаного збірника наводяться фрагменти пісень УПА. Видається сумнівним, що ці пісні будь-коли співалися, проте, щоб підкреслити ненависть українців до поляків, упорядники переклали одну з строф пісні “заженемо всіх ляхів до Варшави” як “вижнемо” (“wyrznięmy”) тобто “виріжемо” (“викосимо”). Не зрозумівши слова “заженемо”, вони подали такий коментар: “Дослівний переклад означав би – “вижнемо” (від слова “жати”), тобто зітнемо як збіжжя або траву, всіх ляхів аж до Варшави” [43, 1293-1294]. Загалом, із багатьох місць книги випливає, що для авторів кожен поляк, якого було вбито на Волині у 1939-1945 рр. – це жертва українських націоналістів. Попри перераховані недоліки, все ж викликає повагу обсяг виконаної авторами праці, проте вона аж ніяк не є остаточною. Необхідні подальші дослідження і далі збирання матеріалів про всі жертви терору, його перевірка та співставлення інформації з різних джерел.

Отже, підсумовуючи варто зазначити, що українська проблема в політиці польського уряду та підпілля в період Другої світової війни займає важливе місце у дослідженнях як україн-

ських, так і польських істориків. Проаналізована вище література запроваджує у науковий обіг великий і цінний фактичний матеріал, присвячений різним аспектам українського питання. Вона дозволяє відтворити історичне тло на якому польська сторона здійснювала спроби його вирішити. Однак у науковій літературі не знайшли відображення такі аспекти як політика в українському питанні Східної комісії, Східного бюро, Бюро інформації та пропаганди, Комітету східних земель, окремих політичних партій та їхнього впливу на політику польського уряду і його цивільного та військового представництва в краї. Водночас, залишаються дискусійні а то й не висвітлені взагалі моменти, що є свідченням необхідності подальшого вивчення проблеми.

Джерела та література:

1. Верига В. Дорогами Другої світової війни: легенди про участь українців у здушуванні варшавського повстання в 1944 р. та про Українську Дивізію "Галичина" / В. Верига. – [Торонто]: Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка, 1998. □ Ч.21. □ 304 с.

2. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Предтеча / О. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас. □ Тернопіль: Підручники & посібники, 2000. □ 112 с.

3. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав "Бурю"? Армія Крайова на Тернопіллі 1941-1945 рр. / О. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас. □ Тернопіль, 1996. □ 157 с.

4. Зашкільняк Л. Позиція польського еміграційного уряду щодо польсько-українського конфлікту на Волині в 1942-1943 рр. / Л. Зашкільняк // У пошуках правди 36. Матеріалів між. нар. наук. конф. "Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни", Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця, В.І. Гребенюк. □ Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. □ С. 406-422.

5. Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського уряду та підпілля в 1939-1945 роках / Л. Зашкільняк // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. □ Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. □ 813 с.

6. Льюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів / І. Льюшин. □ К.: Інститут історії України НАН України, 2000. □ 198 с.

7. Льюшин І. Польське підпілля на території Західної України у

роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Незалежний культурологічний часопис / Волинь 1943. Боротьба за землю. – Львів, 2003. □ № 28. □ С. 152-171.

8. Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України у роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”, Варшава, 22-24 травня 1997 р. / Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об’єднання українців у Польщі. □ Варшава: Тирса, 1998. □ Т.1-2. – С. 154-172.

9. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни: на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Ільюшин. □ К.: Інститут історії України НАН України, 2001. □ 289 с.

10. Ільюшин І. Роль і місце поляків в антиукраїнських акціях на Волині в 1943-1944 рр. / І. Ільюшин // У пошуках правди 36. Матеріалів між. нар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни”, Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упоряди. В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця, В.І. Гребенюк. □ Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. □ С. 300-313.

11. Ісаєвич Я. Про книгу В. і Е. Семашків / Я. Ісаєвич // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. □ Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – С. 375-390.

12. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941-1951 рр. / І. Козловський □ Львів: Каменяр, 1998. □ 223 с.

13. Парсаданова В. Формирование национального фронта в Польше (1944-1946) / В. Парсаданова. □ Москва: Наука, 1972. □ 270 с.

14. Парсаданова В. Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / В. Парсаданова. □ Москва: Наука, 1982. □ 279 с.

15. Евсеев И. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960) / И. Евсеев. □ К., 1967.

16. Калениченко П. Співробітництво Радянської України і Народної Польщі / П. Калениченко. □ К., 1969;

17. Коваль В. В роки фашистської навали: Україна у міжнародних відносинах у період Великої Вітчизняної війни / В. Коваль. □ К., 1963.; Коваль В. Міжнародний імперіалізм і Україна: 1941-1945 / В. Коваль. □ К., 1966.

18. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-1950-х роках / А. Русначенко. □ К., 2002. □ 519 с.

19. Русначенко А. Польсько-українське протистояння в роки

Другої світової війни/ А. Русначенко// Сучасність. □ 2001. □ № 10. □ С. 89-112.

20. Русначенко А. Польсько-українське протистояння в роки Другої світової війни/ А. Русначенко// Сучасність. □ 2001. □ № 11. □ С. 94-104.

21. Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940-1980-х років/ А. Русначенко. □ К., 1999. □ 324 с.

22. Bonusiak W. Polska pod czas II wojny światowej/ W. Bonusiak. □ Rzeszów: Wyd. WSP, 1995. □ 514 s.

23. Bonusiak W. Kwestia ukraińska w opracowaniach Bura Wschodniego Delegatury Rządu na Kraj / W. Bonusiak // Polacy i Ukraińcy podczas II wojny Światowej/ pod red. W. Bonusiaka. □ Rzeszów, 2000. □ 440 c

24. Duraczyński E. Między Londynem a Warszawą (lipiec 1943-lipiec 1944)/ E. Duraczyński. □ Warszawa: PIW, 1986. □ 424 s.

25. Duraczyński E. Rząd polski na uchodźstwie (1939-1945): Organizacja, personalia, polityka / / E. Duraczyński. □ Warszawa, 1993. □ 448 s.

26. Iljuszyn I. Stosunki ukraińsko-polskie w okresie II wojny światowej oraz pierwszych latach powojennych w historiografii ukraińskiej po roku 1989 / I. Iljuszyn // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku/ pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki. □ Kraków: UNIVERSITAS, 2000. □ S.179-188.

27. Filar W. "Burza" na Wołyniu: z dziejów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej / W. Filar. □ Warszawa: Rytm, 1997. □ 288 s.

28. Filar W. Wołyń (1939-1944): Eksterminacja czy Walki polsko-ukraińskie / W. Filar. □ Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2003. □ 467 s.

29. Górski G. Administracja Polski Podziemnej w latach 1939-1945 / G. Górski. □ Toruń: Fundacja Inicjatyw Lokalnych "Pomerania", 1995. □ 337 s.

30. Grabowski W. Delegatura Rządu Rzeczypospolitej polskiej na Kraj / W. Grabowski. □ Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1995. □ 294 s.

31. Grabowski W. Materiały do stosunków polsko-ukraińskich w "Archiwum Adama Bienia" / W. Grabowski // Polacy i Ukraińcy dawniej i dziś/ pod red. B. Grotta. □ Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002. □ S. 183-187.

32. Grabowski W. Polska Tajna Administracja Cywilna (1940-1945) / W. Grabowski. □ Warszawa, 2003. □ 717 s.

33. Kowalski W. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939-1945)/ W. Kowalski. □ Warszawa: KiW, 1985. □ Cz. I. □ 430 s.

34. Kowalski W. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939-1945)/ W. Kowalski. □ Warszawa: KiW, 1985. □ Cz. II. □ 265 s.

35. Mazur G. Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK (1939-1945)/ G. Mazur. □ Warszawa: Instytut wydawniczy Pax, 1987. □ 482 s.

36. Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń

niepodległościowych w czasie II wojny światowej / Cz. Partacz, K. Łada. □ Toruń: CEE, 2004. □ 412 s.

37. Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945) / Cz. Partacz. □ Koszalin: Politechnika Koszalińska, 2001. □ 405 s.

38. Piestkowska M. Za kulisami Rządu polskiego na emigracji / M. Piestkowska. – Warszawa: Rytm, 2000. □ 329 s.

39. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia Polityczna Polski. Okres 1939-1945 / W. Pobóg-Malinowski. □ Gdańsk: Towarzystwo wydawnicze "Graf", 1989. □ Cz.1. □ 427 s.

40. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia Polityczna Polski. Okres 1939-1945/W. Pobóg-Malinowski. □ Bydgoszcz: NaszaPrzyszłość, 1990. □ Cz.2. □ 495 s.

41. Polska-Ukraina: trudna odpowiedź // Dokumentacja spotkań historyków (1994-2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939-1945). □ Warszawa: NDAP; KARTA, 2003. □ 184 s.

42. Przybysz K. Polska myśl polityczna 1939-1945 / K. Przybysz. □ Warszawa: ASPRA, 2000. □ 266 s.

43. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobujstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. □ Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2000. □ T. I-II. □ 1436 s.

44. Snyder T. The Recontraction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus (1569-1999) / T. Snyder. – London, 2003. – 367 s.

45. Ther Ph. Eine weitere Scheidung zweier ostmitteleuropäischer Völker: der polnisch-ukrainische Konflikt 1939-1947 / Ph. Ther. // *Studia germanica et austriaca*, 2002. – № 2. – S. 13-23

46. Torzecki R. Kontakty Polsko-Ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego Rządu Emigracyjnego i Podziemia (1939-1944) / R. Torzecki // *Dzieje najnowsze*. □ Warszawa, 1981. □ Rocznik XIII

47. Torzecki R. Polacy i ukraińcy / R. Torzecki. □ Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. □ 349 s.

48. Tottle D. Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard / D. Tottle. – Toronto, 1987.

49. Zaskilniak L. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu emigracyjnego i polskiego podziemia w latach 1939-1945 / L. Zaskilniak // *Polska-Ukraina: trudne pytania* / Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej", Warszawa, 8-10 października 1998 r. / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej; Związek Ukraińców w Polsce. □ Warszawa: KARTA, 1999. □ T. 4. – S. 129-146.

50. Zaskilniak L. Ukraiński ruch narodowy i sprawa Polski w latach drugiej wojny światowej / L. Zaskilniak // *Przegląd Wschodni*. □ Warszawa, 2004. □ Zeszyt 1(33). □ T.IX. □ S. 63-94.